

PANDORAS ASK
– OM HOPPET I EN HOPPLÖS TID

SVEN-ERIC LIEDMAN

Pandoras ask

OM HOPPET I EN HOPPLÖS TID

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

TIDIGARE UTGIVNING

Samtidskänslan: kritisk granskning

En värld att vinna: aspekter på den unge Karl Marx

I skuggan av framtiden: modernitetens idéhistoria

Att se sig själv i andra: om solidaritet

Ett oändligt äventyr

Från Platon till kommunismens fall

Tankens lätthet, tingens tyngd: om frihet

Från Platon till kriget mot terrorismen: de politiska idéernas historia

Stenarna i själen: form och materia från antiken till idag

Blickar tillbaka

Hets!: en bok om skolan

Livstid

Karl Marx: en biografi

Från Platon till demokratis kris

I november: om åldrandet

Tidens smala näs

Tillsammans med Per Magnus Johansson:

En spricka i språket: Marx och Freud – våra samtida

Albert Bonniers Förlag

Box 3159, 103 63 Stockholm

www.albertbonniersforlag.se

info@albertbonniers.se

ISBN 978-91-0-081224-9

COPYRIGHT © Sven-Eric Liedman, 2026

OMSLAG Eva Wilsson

OMSLAGSFOTO Sean Foster

FÖRSTA TRYCKNINGEN

TRYCK ScandBook, EU 2026

INNEHÅLL

Vägen in	7
Ljus och mörker	19
Från de gyllene åren till måttlöshetens epok	41
Världen av igår och idag	69
Ett avlägset ljus	95
En lockande morgondag	115
Livet	135
Ljus i mörkret?	149
Litteratur	160

VÄGEN IN

Det var enligt en gammal grekisk myt Prometheus som stal elden från gudarnas Olymp och gav den till människorna. För detta tilltag måste han straffas. Zeus befallde därför smidesguden Hefaistos att skapa en skön kvinna som skulle sändas ner till jorden. Hon hette Pandora och var försedd med en ödesdiger ask.

Pandora skulle förföra Prometheus. Men Prometheus, den eftertänksamme, lät sig inte luras. Däremot hade han en bror, Epimetheus, som var hans motsats och genast blev förälskad i den vackra Pandora. Inte nog med det, han ville att hon skulle öppna sin ask; och ut ur asken flög all världens olyckor, krig och hungersnöd, fattigdom och sjukdom.

Bara en sak blev kvar i asken: hoppet. Ty hoppet är det sista som överger människan.

Pandoras ask är en myt som lämpar sig väl för vår samtid. Olyckorna hopar sig över oss. Hemska gamla män styr världens öden. Krig härjar i alla väderstreck, och hotet om Det Stora Kriget svävar över oss.

Miljardärer har tagit makten nästan överallt och skyddar nu sina privilegier med näbbar och klor. De vill bara ha mer och mer, på vanliga människors bekostnad.

Fattigdomen på jorden skulle lätt kunna övervinnas om tillgångarna fördelades jämnare än nu. Men sådana krav tillbakavisas med ursinne. Rena kommunismen!

De rika föröder jordens resurser och driver med all sin överflödiga koldioxid upp temperaturen till nivåer där den hotar allt liv, också det mänskliga. Vi protesterar men makthavarna bryr sig inte om våra protester. Oljan ger dem sådana härliga rikedomar. Likt trollen i sagorna gömmer de sina växande högar av guld djupt nere i sina bankvalv.

Och likväl: Hoppet överger oss inte. Mänskligheten har ridit ut många stormar tidigare. Vi vet också att livet kan vara ljuvligt om de stora herrarna låter oss leva det.

Det helvete som håller så många fångna är människoskapat. Men det är vår plikt att försöka ge vårt lilla bidrag till ett himmelrike åt både oss och våra medmänniskor; byggmaterialet är inte långt borta.

Hoppet finns alltid kvar i Pandoras ask.

Vardagar

Just nu är det försommaren 2026. Dagarna skimrar som i paradiset. Koltrastar, lövsångare, rödhakar och till och med en taltrast i trädgården. På ängen samsas de ljuvt ljusblå linblomstren med prästkragarna, mandelblommorna, citronfibblorna, gulkämparna. Snart kommer vallmorna. Och om några dagar slår också schersminen ut, bländande vit.

Åsynen får glädjen att stiga i mig. Vi gläder oss tillsammans.

Vi: min fru sedan drygt femtio år och jag. Visst knarrar mina knän, visst värker de, visst gör de ont när jag går nerför. Men vad kan man begära när man är närmare nittio än åttio?

Vi har det så bra i vårt lilla vita hus i Degeberga, bortom turiststråken. Tiden rinner fram nästan utan motstånd, de flesta dagar är sig lika. Uppstigning, morgongymnastik, frukost, skrivstund, affären och kanske en stunds trädgårdsarbete – och så vidare. Alltid en promenad. En slöstund. Och läsning.

Varannan kväll dricker vi till sist lite vin och äter några rutor mörk choklad. Då slingrar sig våra samtal särskilt lekfullt. Kan-ske är ämnena tunga, som krigen, tyrannerna, döden – men våra ord fogar sig samman utan motstånd och något lyckat infall fyller oss båda med förtjusning.

Vi har det så bra, brukar vi säga.

Vi har det så bra, men världen är åt helvete. Liknar vi inte sagornas småfolk som i sitt trygga lilla näste hör jättarnas tunga steg därutanför – och ryser?

Jättarna är idag på krigsstigen. Putin fortsätter med sitt hemska överfall på Ukraina. Netanyahu fullbordar sitt folk-mord i Gaza. En man utan vett sitter i Vita huset och gör vad som faller honom in, avskedar folk, låter mörda främmande statsöverhuvuden och startar ett krig mot Iran. Den extrema högern rycker fram överallt, aggressiv, kunskapsföraktande och svällande av osunda nationalistiska gaser. I Sverige har vi Jimmie Åkesson, nu insläppt i de fina salongerna.

Ofta möter vi andra människor som säger som vi: ”Tack, vi har det bra, men allt det därute – så hemskt!” Vi är många som mitt i civilisationens stök kan känna oss som våra avlägsna anfäder och anmödrar, hukande vid hemmets trygga lilla eld men omgivna av en väldig, hotfull värld genomkorsad av vilda vrål och skärande dödsskrik.

Men vad gör vi åt detta?

Jag skriver. Jag har skrivit ända sedan jag var tonåring. Skrivandet är mitt sätt att försöka få någon klarhet i det som händer både på det lilla planet och det stora. Det känns löjligt att komma släpande på pennan och svärdet än en gång. Nej, skrivandet är som en terapi. Man kan formulera både det ljuva, som kärleken och vänskapen och naturens skönhet, och det groteska, som hatet, krigen, dödandet. Med de skrivna orden

får man ett avstånd till såväl det vackra som det fula. Det flyttar ut ur hjärnans kaos ner på pappret.

Jag vet att läsningen kan ha samma verkan. Något man bara anat har någon gett klara ord åt. Man blir lättad men också berikad.

Nu ska jag ta ut mina läsare på en resa både in i det lilla och ut i det stora. Här ska samtiden nagelfaras, men den ska förhoppningsvis få större begriplighet genom den djupdimension som heter det förflutna. Utan historien blir vårt nu tvådimensionellt, lika platt som ett foto. Allt förefaller nytt men i långa stycken också främmande. Ja, i ena stunden underbart, i andra skrämmande, ungefär som i ett barns drömmar.

Ur det förflutna kan vi hämta både varning och inspiration. Vi ser lätt att upprustning ofta lett till katastrofer. Den allt väldigare vapenarsenalen finns ju där, färdig att använda. Därför måste vi sprida insikten om fredens nödvändighet. Våra flygplan och stridsvagnar, våra kanoner och bomber kan inge en känsla av säkerhet – inte vågar sig väl den lede fienden på oss? Men upprustningen ger oss inte trygghet. Mot våra vapen står alltid den tänkte motståndarens vapen. Det är som två uppretade hundar med sylvassa tänder. Ingen av dem kan med en belåten suck slå sig till ro.

Bara i lugna stunder kan vi verkligen bli klokare. Men vår samtid lider av en tilltagande brist på klarsyn. Kunskaper förväxlas med åsikter. Vetande som sekler av noggrann forskning slagit fast skyfflas åt sidan när det ligger i vägen för det man önskar sig. Det är inte enbart världens mäktiga och rika som numera handlar så. Fler och fler av dem som röstar fram makthavarna i allmänna val gör likadant, av nonchalans eller okunnighet. Vi lever i en tid av kunskapsförfall. Påskyndarna av denna dystra process är framför allt den militanta nya

höger som gör sig bred överallt. Den måste motarbetas – genom kunskap.

Upplysning eller sociala medier?

En huvudtes i den bok som nu rad för rad rullas upp är att vi behöver en ny upplysning av det slag som så lyckosamt spred sig för några århundraden sedan. Den började någon gång under 1600-talet men 1700-talet är dess stora århundrade. Den startade liksom uppifrån, i lärda avhandlingar och exklusiva stridsskrifter, och spred sig först efterhand till grova, rabulistiska skrifter som också nådde människor på gatan. Det var både lärda och olärda kvinnor och män som satte sin prägel på franska revolutionen.

Men upplysningens viktigaste initiativ var på sikt ändå en skola för alla. Ja, en liknande idé fanns redan i lutherdomen där lärofadern Luther förkunnat att alla människor på egen hand måste komma i kontakt med Ordet, alltså Bibeln. Det inrättades skolor för alla i välmående delar i ett land som Sverige.

Upplysningens idé var att lära alla människor läsa, skriva och räkna för att aktivt kunna driva samhället framåt. Så blev det i allt fler länder. Folkskolan var en förutsättning för demokratin.

Men idag förfaller skolan. Tecknen är tydliga i Sverige. Fler och fler av dem som går ut skolan kan inte läsa och skriva alls eller bristfälligt. Det är en nedåtgående spiral.

Dagens upplysning måste ta sin början i en genomgripande skolreform. Det måste bli självklart att alla ska lära sig skriva och läsa och räkna ordentligt. En yngre vän berättar för mig att i hennes fjortonåriga dotters klass får eleverna lyssna på en uppläsning av *Bröderna Lejonhjärta*. Det skulle vara ogörligt att låta dem läsa själva.

När jag gick i tredje klass i folkskolan läsåret 1947–48 läste

vi tillsammans med fyror (vi delade klassrum) den tjocka ursprungsutgåvan av *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Vi gjorde det från första sidan till sista. Alla fick i tur och ordning läsa några stycken högt; och så pågick det varv efter varv. Några läste bättre, andra mer stappande, men alla läste.

Man kan säga att det i 1940-talets Vittskövle fanns en befolkning redo för livet i en demokrati. Vi hade alla inte bara betvingat bokstävernas och siffrornas hemligheter utan vi hade också fått respekt för kunskaper genom våra lärare. Vi hade åtminstone skaffat oss de första redskapen för kritiskt tänkande, alltså förmågan att ställa de rätta frågorna till det som någon påstod eller ifrågasatte i skrift eller muntligen. Det var inte bara upplysningen som spred sitt milda ljus över oss. Vi hade skaffat oss avgörande grundstenar för vår bildning.

Idag har "bildning" blivit ett besvärligt ord men borde inte vara det. Människor bildas liksom andra djurarter, och hon har förmågan att fortsätta sin bildningsprocess livet igenom. Hon kan alltid lära sig något mer inom vilket område det än gäller. Det kan vara att sy eller snickra, tala franska eller lösa partiella differentialekvationer. Allt sådant får henne att växa.

Idag gör sig ett slappt kunskapsförakt allt bredare. Konspirationsteorier vinner tilltro. Fördomar sprider sig.

Men vad är anledningen till denna hemska utveckling? Nej, det finns inte *en* anledning, det finns många: ett samhälle som slits sönder av ett allt vidare gap mellan fattiga och rika, emigrantströmmarna som kan påminna om en ny folkvandring, politikens reträtt, ja, mer än så. Men låt oss här, när vi talar om människans lärande, koncentrera oss på en faktor som också haft en avgörande betydelse för det växande kunskapsföraktet: de sociala medierna.

Det började så bra. Det första sociala mediet var Wikipedia,

grundat 2001. Wikipedia är den nästan gränslösa uppslagsboken som byggs upp av alla dem som känner sig manade att bidra med sina kunskaper. Wikipedia har i stort blivit en framgång. Bara begrepp som är djupt kontroversiella är föremål för en ilsken dragkamp mellan olika åsiktsriktningar. Det allra mesta är sakligt korrekt och därmed en källa till god kunskap. Enbart den som skriver en artikel eller en bok med vetenskapliga anspråk måste gå till mer ofelbara källor. Den som däremot vill ha grundläggande kunskaper till exempel om Karl den stores rike eller den apostoliska successionen, buskskvättan eller planeten Uranus kan nöja sig med Wikipedia.

Men snart dyker andra sociala medier upp. Där bidrar var och en med sin egen text. Facebook kommer först men snart följer hela raden, Twitter som blir X, Instagram, TikTok och många andra. Till en början hälsades dessa kanaler som ett demokratiskt framsteg. Nu kunde var och en bidra till det offentliga samtalet med sina erfarenheter, sina kunskaper och sina åsikter. I diktaturer öppnades helt nya kanaler som censuren inte kunde nå. Den ”arabiska våren” 2011 hade varit otänkbar utan sociala medier. Människor kunde på vägar utanför polisens räckvidd komma överens om platser och tider för möten och demonstrationer. De kunde utan hinder utveckla sin syn på regimen och den högste ledaren.

Men segern blev kortvarig. Det fanns ingen vardag för den nya oppositionen. Snart satt en ny diktator på platsen där den gamle suttit. Samma polis, samma fängelser stod redo för frihetskämparna.

I demokratierna fanns redan öppna kanaler för olika opinioner. Men tillgången var begränsad, och det fanns redaktörer som sållade bland insänt material. I de sociala medierna kunde alla komma till tals. Var det inte en ny möjlighet för demokratin? I förstone kunde det lätt te sig så. Men Facebook och

Twitter och alla de andra var affärsföretag som ville (och måste, i konkurrensens namn) göra maximal vinst på sin verksamhet. Då kunde strömmen av inlägg inte välla in i osorterad mångfald. Man fick ordning i mångfalden genom vad man kallade algoritmer (en ärevördig matematisk term som nu fick göra tjänst i de sociala mediernas triviala vardag). Människor skulle framför allt mötas av de texter som intresserade dem. Starka känslor garanterade en placering långt fram i kön. Vilken sporre blev det inte för hätska utbrott, skällsord, fördomar, lögner, hot och förtal?

På nätet skapades därför snabbt opinioner som motats bort från de traditionella medierna. Det fanns fortfarande en gräns för ärekränkning men den drogs långt inne bland de personliga förolämpningarna. Kunskaper kunde desto lättare dribblas bort. Biologiska och medicinska fakta vägde mindre än en dräpande formulering eller ett vagt men spännande rykte. Historiska utvecklingslinjer var något för petimätrar. Bättre att låta fantasierna om det förflutna flöda. Det blev också fritt fram för allehanda förklenande omdömen om människor som ansågs avvikande eller allmänt föraktliga.

Delar av de sociala medierna utvecklades därmed till stinkande kärr. Kverulanter som nyss suttit ensamma och klagat i sitt hörn upptäckte åsiktsfränder långt borta som de inte haft en aning om. Glatt hälsade man de okända vännerna välkomna in i gemenskapen. Lösa rykten fick genom dessa föredetta enstöringar vingar och omvandlades under sin flykt till sanningar. Nya opinioner bildades. Politiker som tidigare levtt ett liv i skumrasket kom ut i ljuset, föremål för massmediernas häpnad intresse.

Det var så Sverigedemokraterna blev både riksdagsparti och till och med kunde duga som regeringsunderlag, ja lovas ministerposter. Utan sociala medier hade partiet förblivit chanslöst,

ett nödortfött rentvättat gammalt nazistparti. Väl i rampljuset försöker partiledningen snygga upp sina uttalanden. Men i de djupa leden fortsätter hatet mot människor som ses som annorlunda, bisarra anekdoter fladdrar runt på Facebook och X, och mot det påstådda hotet från de nya svenskarna ställs en diffus men häftigt omfattad nationalism.

Problemet med X och Facebook och TikTok är deras gränslöshet. Nästan vad som helst kan spridas på dem – och hur långt som helst. Visst förekommer det helt sunda meningsutbyten där, men vägen är fri för rykten och lögnar, vidskepelser och grova lögnar. Missnöje och kverulans tillväxer gränslöst. Opinioner som annars aldrig sett dagen växer sig mäktiga.

Vad hade Donald Trump varit utan sociala medier? En skrytsam, lätt förvirrad, måttligt framgångsrik gammal man bland många andra. Nu är han president i USA.

Men vad ska vi göra för att motverka det skadliga inflytandet från sociala medier? Det är inte rimligt att figurer som Mark Zuckerberg och Elon Musk sköter Facebook, Instagram och X som företag där numera också deras egna, alltmer ljusskygga politiska uppfattningar gör sig gällande. (Styret över TikTok ska vi inte tala om.) Det är inte heller rimligt att våldsamma utbrott av allehanda slag skjuts fram i första ledet i flödet av inlägg.

Med tanke på det ideologiska landskapet idag är det helt orealistiskt att tänka sig att dominerande politiker skulle göra något åt de sociala mediernas grava avarter. Det är inte bara Trump som svingat sig upp på maktens högsta tinnar tack vare strömmen av osärlade inlägg på nätet. Den extrema högern är på frammarsch över nästan hela klotet till stor del därför att den hämningslösa spontaniteten öppnar vägen för dem.

Nej, det är andra, mycket långsammare vägar som kan leda

till ett rimligare ideologiskt och politiskt klimat. De är inte nya, tvärtom beprövade. Jag har redan nämnt dem: upplysning och bildning.

Upplysning och bildning

Vad är det då jag har i åtanke? Baruch Spinozas, John Lockes och Voltaires upplysning började uppifrån, med världsbild och livssyn, och sökte sig långsamt nedåt.

Bildningen har en liknande utveckling. Den börjar på filosofins och lärdomens höjder: bland språkforskare och filosofer som Wilhelm von Humboldt, G. W. F. Hegel och andra. Den blir folklig först när den når skolan. Ja, man kan säga att både upplysning och bildning får sitt verkliga fäste i samhället i och med folkskolan. Alla ska lära sig läsa, skriva och räkna. Först då skulle vidskepelsen jagas bort från det mänskliga samhället och sanningarna bli uppenbara för alla.

Vi har redan sett att kravet på allmän läskunnighet växte fram med Luther. I det politiskt och religiöst enhetliga Sverige var det lätt att förverkliga de lutherska idéerna. Befolkningen blev mycket tidigt påfallande läskunnig. Läsning är en generisk förmåga. Kan du läsa bibeltexter och psalmer kan du också läsa helt världsliga texter.

Men idealet om en folkskola för alla var inte luthersk utan hörde till upplysningen. Den förverkligades först efter hand men fick varhelst den genomfördes en enorm betydelse för spridningen av kunskaper i samhället. Det moderna Europas, ja den moderna världens, framgångssaga med den politiska demokratin och vetenskapernas utveckling är otänkbar utan en bred läs-, skriv- och räknekunnighet. Genom dem kunde litteraturen blomstra, tidningarna få luft under vingarna och vetenskapliga och tekniska kunskaper spridas brett. Inte minst

var det en avgörande förutsättning för kvinnornas frigörelse och bonde- och arbetarklassens centrala roll i den politiska utvecklingen.

Den moderna världen kräver en skola för alla.

Här är vi nu, i vår maktfullkomlighet och maktlöshet. Tiden är svår, galna herrar dominerar klotet. För dessa herrar tycks kunskap i sig vara av noll och intet värde.

Men hoppet blir alltid kvar i Pandoras ask, hur många olyckor som än sluppit ut ur den.

Jag är nu en mycket gammal man, omgiven av en stor familj. Jag lever ett stilla liv i Masthugget, Göteborg, och periodvis vid Hästavägen i Degeberga. Jag läser, skriver, promenerar. Lagar mat. Umgås. Ett lugnt liv i en värld så full av lidande, svek, råhet, osunda kalkyler, miljöförstöring. Och vad gör jag?

Skriver en bok. Denna.